

JOANNA WIŚNIEWSKA*

PRZEDSZKOLA I OCHRONKI ZAKONNE
W ŚWIELE POLSKIEGO PRAWA OŚWIATOWEGO
W LATACH 1945-1961

Pojęcie „przedszkoli” jako instytucji wchodzących w skład systemu oświaty i wychowania wprowadzono ustawowo w 1932 r.¹ Poprzed-

* S. mgr, Instytut Nauk Historycznych, Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ul. Wóycickiego 1/3, 23, 01-938 Warszawa, e-mail: s.joanna.am@gmail.com

¹ Najważniejsze publikacje dot. historii wychowania przedszkolnego w okresie PRL to: *Placówki wychowania przedszkolnego w świetle przepisów*, red. Jadwiga Sławecka (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1966); Zofia Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1972); Wanda Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego* (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1983); Danuta Graniewska, *Złobki i przedszkola w PRL* (Warszawa: Wydawnictwo Centralnej Rady Związków Zawodowych, 1971). Istotny dla tematu problem laicyzacji systemu oświaty i wychowania podjął Artur Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno-prawne* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004). Losy przedszkoli zakonnych opisane zostały m.in. w publikacjach: Andrzej Szymański, *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publiczno-prawnej w latach 1944-1965. Studium historyczno-prawne* (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2010); Jadwiga Kupczewska, „Likwidacja przedszkoli zakonnych w Małopolsce w świetle materiałów służb bezpieczeństwa z 1962 r.” w: *Zakony żeńskie w PRL. Studia i materiały do historii najnowszej żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce*, red. Agata Mirek (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008); Dominik Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945-1950* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000); Paweł Środa, „Proces likwidacji kościelnych placówek opiekuńczo-wychowawczych w Polsce w latach 1946-1965,” *Studia z Prawa Wyznaniowego* 11 (2008): 293-320.

niczką, jak również placówką uzupełniającą przedszkola były tzw. ochronki. W tworzenie placówek wychowania przedszkolnego poważny wkład wniosły żeńskie zakony i zgromadzenia zakonne. Sam jednak termin - przedszkola zakonne - nigdy nie pojawił się ani w ustawach dotyczących ustroju szkolnego, ani nawet w przepisach oświatowych niższego rzędu. Był jednak powszechnie stosowany, czego dowodzą akta Ministerstwa Oświaty. Za przedszkola zakonne uznawano te, które organizowane lub prowadzone były przez personel zakonny, zatrudniony zarówno na szczeblu kierowniczym jak i/lub pedagogicznym².

Po uznaniu w 1945 r. przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej Konkordatu Polskiego z 1925 r. za nieobowiązujący³, Kościół katolicki, w tym zakony i zgromadzenia zakonne zawisły w prawnej próżni. Sytuacji nie poprawiło zawarte między przedstawicielami Episkopatu Polski a władzami rządowymi porozumienie w 1950 r., a następnie w 1956 r.⁴ Zagwarantowane konstytucyjnie równouprawnienie obywateli „we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego”⁵, w praktyce jakby

Problemy działalności Kościoła katolickiego, w tym żeńskich zakonów i zgromadzeń zakonnych w powojennej rzeczywistości podjęli także autorzy w następujących publikacjach: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisławski, i Marta Ordon (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005); Jan Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego (1944-1989)* (Warszawa: Instytut Historii PAN i Wydawnictwo Neriton, 2003); Agata Mirek, „Przystosowanie i opór żeńskich zgromadzeń zakonnych wobec władz komunistycznych w Polsce. Zarys problemu,” *Studia z Prawa Wyznaniowego* 15 (2012): 217-233; Ewa Kaczmarek, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945-56* (Warszawa: VIZJA Press & IT Sp. z o.o., 2007).

² Archiwum Akt Nowych Ministerstwo Oświaty [dalej: MOŚw.], sygn. 1451, Ewidencja przedszkoli. Stan na 1 czerwca 1947 r., Wrocław, dn. 8 sierpnia 1947 r., k. 402.

³ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (Dz. U. Nr 72, poz. 501), został uznany za „nieobowiązujący” w uchwale TRJN z 12 września 1945 r. Tekst uchwały w: *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych*, red. Marian Fąka (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1978), 26-27. Uchwała nie ukazała się w żadnym dzienniku urzędowym, a jedynie w prasie codziennej.

⁴ Szerzej zob.: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, i Piotr Stanisławski, *Prawo wyznaniowe* (Warszawa: C.H. Beck, 2011), 31-33; Henryk Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe. Rys historyczny* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1996), 197-202, 243-248.

⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. Nr 33, poz. 232 z późn. zm.

nie odnosiło się do osób zakonnych. Partyjną wykładnią prawa w tym obszarze zajmował się Urząd do Spraw Wyznań⁶. Wprzęgnięty w bój o laicyzację systemu oświaty, nie tolerował obecności sióstr zakonnych w przestrzeni wychowania, nawet na poziomie przedszkoli⁷.

OCHRONKI A PROBLEM PRZEJĘCIA OPIEKI NAD DZIECKIEM PRZEZ MINISTERSTWO OŚWIATY

Komuniści dążyli do scentralizowania instytucji opieki nad dzieckiem oraz przekazania jej pod kuratelę resortu oświatowego. Z jednej strony sprzyjać to miało eliminowaniu wpływów ideologicznie komunistowi obcych, z drugiej natomiast - laicyzacji wychowania⁸. Opierając się na uchwale Rady Ministrów z dn. 12 czerwca 1945 r.⁹, Ministerstwo Oświaty przejęło od Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej [MPiOS] kompetencje w zakresie opieki nad dziećmi od 3 do 18 lat¹⁰.

Oficjalnie deklarowanym celem powyżej akcji było usunięcie tzw. „dwutorowości” z pola opieki nad dzieckiem. Polegała ona na tym, że część placówek opiekuńczo-wychowawczych podlegała resortowi oświaty, a część resortowi opieki. Problem braku jednolitości podnoszony był – jako jeden z priorytetowych – przede wszystkim w obszarze wychowania przedszkolnego. Postawiony został podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Oświatowego w Łodzi w czerwcu 1945 r., gdzie krytyce poddano ową „dwutorowość”, będącą skutkiem rzekomych braków w przedwojennym ustawodawstwie dot. przedszkoli. W polskim krajo-

⁶ Urząd powołany został ustawą z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej (Dz. U. Nr 19, poz. 156). Szerzej na temat prowadzonej przez niego działalności zob. Henryk Miształ, i Artur Mezglewski, „Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań,” w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, 33-70.

⁷ AAN Urząd do Spraw Wyznań [dalej: UdSW], sygn. 136/141, Wiesław Mysiek, *Laicyzacja – program wychowawczy (praktyczny)*, Warszawa, wrzesień 1958 r., k. 2.

⁸ AAN MOśw, sygn. 8672, Notatka w sprawie laicyzacji placówek opiekuńczo-wychowawczych, k. 13.

⁹ Uchwała Rady Ministrów z dnia 12 czerwca 1945 r. o zatwierdzeniu Statutu Organizacyjnego Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, M.P. Nr 37, poz. 88.

¹⁰ Kaczmarek, *Dlaczego przeszkadzały?*, 188.

brazie placówek wychowania przedszkolnego funkcjonowały bowiem nie tylko placówki wychowania przedszkolnego, nad którymi nadzór sprawował resort oświaty, ale również tradycyjne ochronki i dziecińce pod kuratelą resortu opieki społecznej, Kościoła, w tym organizacji kościelnej „Caritas” i/lub zgromadzeń zakonnych oraz innych podmiotów i stowarzyszeń. Przykładowo, w 1946 r. organizacja „Caritas” prowadziła 743 ochronki i przedszkola¹¹, z których opieki korzystało 64 985 wychowanków¹².

Niepożądana przez resort oświatowy „dwutorowość” w wychowaniu przedszkolnym, wiązała się z niechęcią wobec działalności ochronek. Cieszyły się one bowiem względną niezależnością, co skutkowało ich odpornością na planowane przez komunistów upolitycznienie i ideologizację procesu wychowania. Wychowanie w placówkach prowadzonych przez siostry zakonne postrzegano jako wymykające się kontroli władz oświatowych, co tym samym nie gwarantowało realizacji wytycznych polityki oświatowej komunistów¹³. Na polu wychowawczym nie chciano również personelu zakonnego. Jako argument przeciwko pracy sióstr zakonnych w przedszkolach wysuwano m.in. zarzut, że przedszkola: „dawnego typu ochroniarskiego, kierowane przez zakonnice” miały rzekomo „przestarzałą metodę”, a „swobodne wypowiedzenie się dziecka” uznawano w nich za ograniczane. Siostry zakonne, choć posiadały kwalifikacje zawodowe miały być tak „przytłoczone rygiem zakonnym”, że w praktyce uniemożliwiała im to prowadzenie prawidłowej pracy z dziećmi. Wnioskowano ostatecznie, by wychowawczynie przedszkoli zatrudniało wyłącznie państwo. Tłumaczono bowiem, że: „związanie służbowe z państwem zapewni trwałość, da jednolitość stosunków (...)”. Takie postawienie sprawy w warunkach totalitarnego reżimu politycznego, zapowiadało całkowite zawłaszczenie przez władze partyjno-rządowe sfery opieki i wychowania dzieci w wieku przedszkolnym, a przy tym uszczuplenie praw

¹¹ Witold Zdaniewicz, i Tadeusz Zembrzuski, *Kościół i religijność Polaków 1945-1999* (Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2000), 277.

¹² AAN Komitet Centralny Zarządu Katolików Świeckich „Caritas” [dalej: ZKŚ „Caritas”], sygn. 1/189, Dane organizacyjne za rok 1946, k. 2.

¹³ Zob. Instytut Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania [dalej: IPN BU], sygn. 0648/39, Krajowa Centrala „Caritas”, *Czym jest „Caritas”*, Kraków 1946, k. 74.

rodziców do wyboru placówek wychowawczych dla dzieci, zgodnych z preferowanymi w rodzinie wartościami, jak również dyskryminację konfesyjnych placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczych. Aktywiści oświatowi postulowali wprowadzenie na terenie opieki nad dzieckiem w wieku przedszkolnym „jednowładztwa”, a w przyszłości – organizowania wyłącznie jednej formy placówek wychowania przedszkolnego, tj. przedszkoli i to publicznych¹⁴.

W instrukcji w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci przedszkolnej w roku szkolnym 1946/47 Ministerstwo Oświaty informowało, że zgodnie z ustawą o ustroju szkolnym z 1932 r., kontroli i dozorowi państwowych władz oświatowych podlegały wszystkie placówki wychowania przedszkolnego, niezależnie od nazwy, którą przyjmowały, wymieniając przy tym właśnie ochronki¹⁵. Tymczasem było to niezgodne z przepisami nadal obowiązującego prawa przedwojennego. Ustawy z 1932 r. nie regulowały działalności ochronek, tym bardziej nie poddawały ich pod nadzór resortu oświaty. Mało tego, okólnik nr 51 z dnia 30 maja 1936 r. (II P. 2606/36) w sprawie zakładów dla dzieci w wieku przedszkolnym, wydany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [MWRiOP], wyjaśniał: „W związku z podnoszącymi się zapytaniami dotyczącymi właściwego ustosunkowania się władz szkolnych oraz administracyjnych (w zakresie opieki społecznej) do zakładów dla dzieci w wieku przedszkolnym tzw. ochron (dziecińców) spełniających pewne funkcje wychowawcze. Ministerstwo wyjaśnia, co następuje: «Wiele zakładów opiekuńczych, stosujących zajęcia pozornie zbliżone do tych, które prowadzi się w przedszkolach, nie realizuje w pełni systematycznie programu wychowawczego z tego np. względu, że celem zasadniczym organizatorów zakładów, było danie dzieciom opieki moralnej i materialnej dla ochrony ich przed wpływami ulicy czy środowiska. Zakłady te mają szczególniejsze znaczenie dla dzieci których matki są zatrudnione poza domem. W tym stanie rzeczy

¹⁴ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18-22 czerwca 1945*, red. Stanisław Świdnicki (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1945), 224-226.

¹⁵ Instrukcja z dnia 24 lipca 1946 r. w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci przedszkolnej w roku szkolnym 1946/47, Dz. U. MOśw. Nr 7, poz. 221.

liczyć się należy z faktem, że nie każdy zakład, gromadzący dzieci w wieku przedszkolnym, jest przedszkolem podlegającym nadzorowi władz szkolnych i przepisom o prywatnych szkołach, oraz zakładach naukowych i wychowawczych»¹⁶.

Sytuacja przejścia przez resort oświaty opieki nad dzieckiem od lat 3 budziła wiele kontrowersji, co nie zmieniało jednak faktu, że dążono do prawnego usankcjonowania faktycznie dokonanego już przejścia. W listopadzie 1946 r. Ministerstwo Oświaty przesłało do zaopiniowania przez wszystkie resorty, projekt dekretu o przejściu przez Ministra Oświaty opieki na dziećmi i młodzieżą od lat trzech¹⁷. Konieczność decyzji uzasadniano dość ogólnikowo, ideologicznie, bez merytorycznej argumentacji: „wobec grożącego Narodowi Polskiemu wyniszczenia biologicznego oraz wobec szerzącej się demoralizacji powojennej, właściwe rozbudowanie opieki nad dziećmi i młodzieżą wysuwa się na czoło zagadnień państwowych”. Ministerstwo Oświaty tłumaczyło ponadto, że przejście przez nie opieki nad dziećmi wpłynie na zmianę sposobu postrzegania zjawiska samej opieki. Chodziło o to, że to pojęcie kojarzyć się miało pejoratywnie: „wyraz *opieka*, *podopieczny* zawiera w sobie czynnik upośledzenia i łączącego się z tym upokorzenia”. Przejęcie opieki przez Ministerstwo Oświaty sprawić natomiast miało, że wychowankowie – bez segregacji na dobrze sytuowanych i „upośledzonych” – objęci zostaliby jednakowym oddziaływaniem wychowawczo-oświatowym, a ewentualna pomoc socjalna i materialna postrzegana miała być jedynie jako środek do właściwej realizacji celów edukacyjnych. Tłumaczono, że w ten sposób wyeliminowany zostanie „moment poniżenia”. Zauważano bowiem, że na skutek działalności resortu opieki następowało izolowanie dzieci biedniejszych. „Zajmując się tylko jedną kategorią dzieci” MPiOS tworzyć miało „getta sieroce”. Ministerstwo Oświaty narzuciło zatem inne rozwiązanie, w którym „jedynowładztwo” przedstawiano jako sposób

¹⁶ AAN ZKŚ „Caritas”, sygn. 1/225, *Uwagi na temat nadesłanego przez Inspektorat wzoru statutu prywatnego przedszkola*, k. 12-13.

¹⁷ AAN MOśw., sygn. 637, M. Józefkiewicz, dyrektor Gabinetu Ministra, Pismo do Prezydium Rady Ministrów i wszystkich ministerstw z projektem dekretu o przejściu przez Ministerstwo Oświaty opieki na dziećmi i młodzieżą od lat 3 do 18, Warszawa dn. 14 listopada 1946 r., k. 1-3.

na przewyższenie klasowości wśród wychowanków. Ministerstwo Oświaty uważało swój resort za jedynie kompetentny w tej sprawie, podkreślając, że: „pozostawienie jakiegokolwiek zagadnienia związanego z wychowaniem dzieci i młodzieży innemu resortowi, zahamuje i utrudzi akcję planowania, stwarzając niepotrzebnie dwutorowość”¹⁸.

Odpowiedź MPiOS była natychmiastowa i zdecydowanie negatywna, z zastrzeżeniem, że szczegółowa opinia na ten temat przesłana zostanie w najbliższym terminie¹⁹. Pojawiła się już na początku grudnia 1946 r. i zawierała szereg uwag. Zastrzeżenia wobec projektu były przede wszystkim natury fundamentalnej. Dekret nie zawierał ogólnie przyjętej podstawy prawnej, a jego tytuł nie odpowiadał treści²⁰. Z podobnym zarzutem wystąpiło Ministerstwo Zdrowia, oświadczając, że dekret nie posiada podstaw prawnych²¹. Zwracano uwagę zainteresowanemu resortowi, że ponadto dotychczasowa praktyka „wykazała poważną ilość niedociągnięć aparatu Ministerstwa Oświaty na odcinku opieki nad dziećmi i młodzieżą”²².

MPiOS na bieżąco, przez komórki terenowe, monitorowało sytuację po 1945 r., tj. od czasu gdy faktycznie Ministerstwo Oświaty zawładnęło obszarem opieki nad dzieckiem od lat 3. MPiOS oceniło, że wymuszone rozwiązanie z pewnością nie szło „po linii interesów dziecka”. Alarmowano, że resort oświaty „nie był i nie jest przygotowany do przejęcia całokształtu opieki”. Praktyka wykazywała bowiem, że i tak MPiOS w bardzo wielu wypadkach zmuszone było finansować opiekę częściową nad dziećmi w wieku przedszkolnym. W żłobkach przebywały dzieci w wieku przedszkolnym, ponieważ brakowało dla nich

¹⁸ AAN MOśw., sygn. 637, M. Józefkowicz, Projekt dekretu o przejściu przez Ministerstwo Oświaty opieki na dziećmi i młodzieżą od lat 3 do 18, Warszawa dn. 14 listopada 1946 r., k. 2-3.

¹⁹ AAN MOśw., sygn. 637, M. Krasocki, dyrektor Departamentu Ogólnego MPiOS, Pismo do Ministerstwa Oświaty, Warszawa 18 listopada 1946 r., k. 4.

²⁰ AAN MOśw., sygn. 637, S. Sasim, p.o. dyrektora Departamentu Opieki Społecznej MPiOS, Pismo do Ministerstwa Oświaty z dn. 7 grudnia 1946 r., k. 15-16.

²¹ AAN MOśw., sygn. 637, B. Kożusznik, Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Zdrowia, Pismo do Ministerstwa Oświaty dot. dekretu o przejściu przez Ministerstwo Oświaty opieki nad dziećmi i młodzieżą, Warszawa, dn. 2 grudnia 1946 r., k. 12-13.

²² AAN MOśw., sygn. 637, M. Rakowski, naczelnik Wydziału Polityki Opiekuńczej, Pismo do Wydziału Normatywno-Prawnego, Warszawa, dn. 26 listopada 1946 r., k. 9; 11.

miejsc w przedszkolach. Z kolei matki z „kilkorgiem dzieci” nie były w stanie „odprowadzać oddzielnie i przyprowadzać w różnych godzinach dzieci do żłobka i przedszkola”, to też i starsze dzieci zostawiały w żłobku. W rezultacie, z powodu braku przygotowania odpowiedniej liczby placówek i rozwiązań organizacyjnych, dzieci w wieku od 3 do 5 lat nie były najczęściej objęte żadną zorganizowaną opieką. Zarzucano Ministerstwu Oświaty, że ramy opieki otwartej, zakreślone przez ten resort były nieproporcjonalnie małe w stosunku do istniejących potrzeb. Ogólny wniosek był następujący: „w sprawie opieki społecznej nad dzieckiem powyżej lat 3 panuje bardzo duży chaos i należy jak najszybciej wyciągnąć właściwe wnioski z doświadczeń i opinii terenu, borykającego się od dwóch lat z przełamaniem trudności”²³.

Mimo to, w 1948 r. do zaopiniowania przez poszczególne resorty trafił drugi projekt dekretu²⁴. Finałem legislacyjnym sprawy było ogłoszenie ustawy w 1949 r. o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą²⁵.

Rdzeniem ustawy był artykuł 1, który stwierdzał, że zakres działania i uprawnienia MPiOS, dot. spraw opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą od lat trzech do osiemnastu włącznie, przeszły w gestię Ministra Oświaty. Taki obrót sprawy powodował m.in., że zakładanie i prowadzenie ochronek zakonnych stawało się w praktyce niemożliwe, gdyż resort oświaty nie godził się na ich istnienie. Ministerstwo Oświaty nie było jednak w stanie sprostać zapotrzebowaniu społecznemu i od tej pory musiało zwalczać tzw. „dzikie placówki”. W ich prowadzenie zaangażowane były również zgromadzenia zakonne, wychodząc

²³ AAN MPiOS, sygn. 237, Departament Opieki Społecznej, Notatka w sprawie opieki społecznej nad dziećmi powyżej trzech lat, Warszawa, dn. 28 lutego 1948 r., k. 7-10.

²⁴ AAN MOśw., sygn. 637, Drugi projekt dekretu o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą, Warszawa 1948 r., k. 22-23.

²⁵ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą, Dz. U. Nr 25, poz. 175.

naprzeciw potrzebom dzieci rodziców pracujących, czy też ubogich, dla których po prostu nie było miejsc w przedszkolach²⁶.

Ustawa z 1949 r. sama w sobie nie była wadliwa (wprowadzono w niej tylko jedną zmianę w 1950 r.²⁷). Przekazanie jednak opieki pod gestię resortu oświaty, przy braku odpowiedniego przygotowania organizacyjnego i odpowiedniej infrastruktury, okazało się rozwiązaniem ideologicznym, a przy tym działającym na szkodę dzieci. Ustawa była też w rzeczywistości wyrokiem na zakonne ochronki, które nie mogły funkcjonować legalnie, a w tym okresie – poza pełnieniem funkcji wychowawczych – stanowiły istotny element zabezpieczenia socjalnego dla rodzin pozbawionych pomocy państwa.

PRZEDSZKOLA ZAKONNE W PRAWIE OŚWIATOWYM

We wczesnym okresie powojennym szkolnictwo oficjalnie opierało się na obowiązującej ustawie zasadniczej z 1921 r.²⁸ oraz przedwojennych przepisach prawa oświatowego. Komuniści jednocześnie uznawali system jędrzejewiczowski za synonim krzywdy klasowej i poddawali go ostrej krytyce²⁹. Ustawa o ustroju szkolnictwa z 1932 r.³⁰ oceniona została jako antydemokratyczna, ponieważ miała nie sprzyjać upowszechnieniu oświaty, spychać „w ślepe zaułki półalfabetyzmu miliony chłopów i robotników”, a przez to pogłębiać istniejący podział klasowy, w którym poziom przekazywanej wiedzy uzależniano od pochodzenia społecznego wychowanków. System jędrzejewiczowski – wg komunistycznych ocen – opierał się na faszystowskich

²⁶ AAN MOśw., sygn. 1479, Pismo kierownika Wydziału Oświaty do zgromadzeń zakonnych prowadzących niezgłoszone placówki przedszkolne (odpis), k. 257.

²⁷ Ustawa z dnia 4 lutego 1950 r. o przekazaniu Ministrowi Zdrowia zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi do lat trzech oraz nad kobietami ciężarnymi i karmiącymi, Dz. U. Nr 6, poz. 49.

²⁸ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. Nr 44, poz. 267.

²⁹ AAN Akta Żanny Kormanowej [dalej: AŻK], sygn. 255, *Tezy w sprawie reformy systemu oświaty*, k. 208.

³⁰ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz. U. Nr 38, poz. 389 z późn. zm.

wzorach, rozbudowywał socjalnie „elitarną a z ducha faszystowską szkołę średnią i wyższą”, uprzywilejowywał nauki humanistyczne, kosztem ścisłych. Ponadto w przedwojennym wychowaniu nadużywana miała być metoda „tresury”. Krytykowano rzekome wychowywanie do ślepego uwielbienia dla imperialistycznego Zachodu, przy jednoczesnym szerzeniu „nienawistnej pogardy dla ruchu robotniczego, komunizmu i ZSRR”, co określano jako „antyradzieckie szcucie”. Zarzucano przedwojennej oświacie, że wykluczała „postępowe” ośrodki myśli pedagogicznej o rodowodzie socjalistycznym, czy komunistycznym. Komuniści spodziewali się zatem, że wprowadzając nowy ustrój przebudują całkowicie dotychczasowy system oświaty i wychowania, tworząc tym samym warunki do uformowania „nowego człowieka” – będącego przeciwieństwem promowanego dotychczas – „człowieka imperializmu i faszyzmu”. Podkreślano przy tym konieczność szybkiego przygotowania nowej robotniczo-chłopskiej inteligencji. Zwracano uwagę na „ostry głód wiedzy w masach” oraz „masowe zapotrzebowanie na awans społeczny”³¹. Mimo reformistycznych dążeń, ustawa jędrzejewiczowska nie została zastąpiona przez nową aż do 1961 r.³²

W obszarze wychowania przedszkolnego, Ministerstwo Oświaty po II wojnie światowej wyraźnie deklarowało, że do czasu ukazania się nowych przepisów, sprawy dotyczące zakładania, utrzymywania i prowadzenia placówek przedszkolnych regulowały przepisy przedwojenne³³.

Obowiązująca zatem ustawa z 1932 r. o ustroju szkolnictwa, wprowadzała podział placówek oświatowo-wychowawczych, w tym przedszkoli na: a) państwowe, tj. utrzymywane wyłącznie przez państwo; b) publiczne, utrzymywane przez państwo wspólnie z samorządem terytorialnym lub gospodarczym na mocy osobnych ustaw oraz c) prywat-

³¹ AAN AŻK, sygn. 255, *Tezy w sprawie reformy systemu oświaty*, k. 208-210.

³² Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. Nr 32, poz. 160. Szerzej na temat laicyzacji systemu oświaty i wychowania zob. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce*, 276 i n.; Artur Mezglewski, „Ograniczanie przez władze państwowe działalności szkolnictwa wyznaniowego w latach 1948-1964 jako przejaw instrumentalizacji prawa na poziomach jego stanowienia i stosowania,” w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, 235-262.

³³ Instrukcja z dnia 24 lipca 1946 r. w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci przedszkolnej w roku szkolnym 1946/47, Dz. U. MOśw. Nr 7, poz. 221.

ne, tj. wszystkie inne wyżej niewymienione (art. 1). Osoby zakonne zatrudnione były w różnych typach przedszkoli, zasadniczo prowadziły jednak tzw. prywatne, których działalność regulowała odrębna ustawa³⁴. Natomiast powyższa ustawa o ustroju szkolnictwa sprawę przedszkoli regulowała w sposób bardzo ogólny: „Dla dzieci w wieku od 3 lat ukończonych do czasu rozpoczęcia obowiązku szkolnego organizuje się przedszkola, które mają na celu wychowanie fizyczne i psychiczne przez stworzenie odpowiednich ku temu warunków” (art. 4). Ustawa nie definiowała szczegółowo instytucji przedszkola oraz jego związku ze szkołą³⁵.

Prywatny sektor oświatowy, w tym uznane za takie przedszkola zakonne, objęte zostały ustawą z dn. 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych. Przez zakłady wychowawcze ustawa rozumiała m.in. przedszkola. W myśl ustawy przedszkole założyć mógł obywatel polski, pod warunkiem: a) przedłożenia statutu, określonego bliżej rozporządzeniem MWRiOP i ustalającego ustrój wewnętrzny placówki oświatowo-wychowawczej, język nauczania, program, nazwę oraz stosunek właściciela do dyrektora, kierownika i nauczycieli; b) zapewnienia placówce odpowiedniego lokalu i wyposażenia w urządzenia i pomoce naukowe; c) wykazania, że środki utrzymania szkoły będą wystarczające; d) przedłożenia pisemnego stwierdzenia właściwych władz państwowych, że ubiegający się o nie zachowywał się nienagannie pod względem moralności oraz w stosunku do państwa. W wyjątkowej sytuacji MWRiOP mógł zezwolić na założenie placówki osobie nieposiadającej obywatelstwa polskiego. Zakład prywatny można było otworzyć po uzyskaniu orzeczenia lub po upływie 3 miesięcy od chwili wniesienia podania, na które nie otrzymał odpowiedzi z MWRiOP. O terminie otwarcia placówki założyciel miał obowiązek zawiadomić władzę szkolną, nie później niż dwa tygodnie przed rozpoczęciem nauki (art. 2). Ustawa regulowała również problem zamknięcia placówki przez nadzorującą władzę szkolną w przypadku, gdy: a) zakład była nieczynny przez

³⁴ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych, Dz. U. Nr 33, poz. 343.

³⁵ Szerzej na jej temat zob.: Szymański, *Proces likwidacji*, 86 i n.

3 miesiące bez usprawiedliwionej przyczyny; b) poziom naukowy lub wychowawczy w ciągu ostatnich 3 lat okazał się niewystarczający; c) w zakładzie nie przestrzegano obowiązujących przepisów lub postanowień statutu; d) nauczanie lub wychowanie prowadzone było w duchu nielojalnym wobec państwa, względnie zakład nie potrafił skutecznie przeciwdziałać szkodliwym pod względem wychowawczym wpływom na podopiecznych. Przed wydaniem orzeczenia, zamykającego szkołę, sprawująca nadzór władza szkolna zobowiązana była pozwolić kierownictwu szkoły na udzielenie wyjaśnień w terminie określonym przez władze oświatowe (art. 4).

Do ustawy o sektorze prywatnym w oświacie wydane zostały akty wykonawcze³⁶. Pierwszy z nich – rozporządzenie z 7 czerwca 1932 r., przez dyrektora przedszkola rozumiało również kierownika, czy przełożoną (§1). Kolejne jego paragrafy określały sprawy dot. statutu prywatnej placówki oświatowo-wychowawczej. Zalecały określenie w statucie ustroju wewnętrznego przedszkola, przez określenie: a) zadania i przeznaczenia prywatnej placówki oświatowo-wychowawczej (kryterium wyznaniowe, narodowościowe itp. przy rekrutacji uczniów); b) rodzaju typu przedszkola; c) czasu, jaki obejmuje całkowity kurs nauki i jego podziału na okresy nauczania (roczne, półroczne i inne); d) zasad podziału wychowanków wg klas, oddziałów, grup itp.; e) regulaminu przyjmowania, klasyfikowania i promowania uczniów oraz wydawania świadectw; f) kompetencji dyrektora i rady pedagogicznej. Ponadto w statucie wyrażone miało zostać zobowiązanie się organu prowadzącego, że maksymalna ilość wychowanków oraz stosunek ich ilości

³⁶ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 czerwca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych, wydane co do § 13 w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych, a co do § 20 w porozumieniu z Ministrami Spraw Wewnętrznych oraz Przemysłu i Handlu (Dz. U. Nr 50, poz. 473); Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 27 czerwca 1934 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych (Dz. U. Nr 72, poz. 692); Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 23 lipca 1935 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych (Dz. U. Nr 65, poz. 409); Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 września 1936 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych, wydane co do § 1 pkt 2 w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych (Dz. U. Nr 81, poz. 557).

do powierzchni pomieszczenia odpowiadać będą normom przyjętym w placówkach państwowych i publicznych (§ 3).

Statut miał określać organizację przedszkola, program wychowania, warunki rekrutacji, kompetencje kierowniczk i wychowawczyń (§4). Ponadto powinien wskazywać obowiązujący język nauczania (§5). Statut miał ustalać dla przedszkoli program odpowiadający wymaganiom dydaktycznym i wychowawczym, wskazywać przedmiot nauczania (zajęć) i zakres materiału (§6). W prywatnej placówce używane mogły być tylko podręczniki i pomoce zaakceptowane przez władze oświatowe (§7). Nazwa placówki miała zostać ustalona w języku państwowym, odpowiadać rodzajowi (typowi) i przeznaczeniu placówki, tak by nie budziła nieporozumień i wątpliwości, i przede wszystkim nazwa przedszkola miała zawierać przymiotnik „prywatne” (§8).

Przed wydaniem decyzji o zamknięciu prywatnej placówki oświatowo-wychowawczej, władze oświatowe zobowiązane były do przedstawienia zarzutów, wyznaczając zarazem termin do udzielenia wyjaśnień nie krótszy niż dwutygodniowy (§16). Zmiana na stanowisku dyrektora w ciągu roku szkolnego możliwa była tylko w wyjątkowych, uzasadnionych przypadkach (§18). Przed zażądaniem usunięcia dyrektora, czy nauczyciela, władze oświatowe winne były przedstawić mu zarzuty, wyznaczając zarazem termin do udzielenia wyjaśnień nie krótszy niż dwutygodniowy (§19). Wzór statutu prywatnego przedszkola podany został jako załącznik do postanowienia MWRiOP z dn. 22 czerwca 1932 r.³⁷

W przypadku przedszkoli zakonnych obowiązujące przedwojenne ustawodawstwo było notorycznie łamane, a jego interpretację podporządkowywano antyzakonnej polityce wyznaniowej państwa. Narzucone nowe idee oświatowe komunistów, choć nie od razu wyartykułowane ustawowo, znalazły swój wyraz w przepisach prawa oświatowego niższego rzędu. Ministerialne instrukcje, zarządzenia itp. oficjalnie głosiły hasła wychowania dzieci w duchu socjalistycznym i to nawet na poziomie przedszkoli. Przedszkola wprzęgnięte w system oświaty, z jednej strony służyć miały pracującej matce, która dzięki nim mogła

³⁷ Postanowienie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 22 czerwca 1932 r. w sprawie wzorów statutów dla szkół prywatnych, M.P. Nr 145, poz. 178.

„wziąć czynny udział w budowie socjalizmu”, z drugiej natomiast – zapewnić odpowiednie warunki, by dzieci rozwijały się wg socjalistycznych założeń³⁸.

W takich warunkach obecność placówek oświatowo-wychowawczych prowadzonych przez osoby zakonne wydawała się nieporozumieniem. Zakonne kierowniczk i wychowawczynie przedszkoli były bezprawnie usuwane z pracy, a przedszkola likwidowane. Placówki te eliminowano różnymi metodami, m.in. otrzymywały tak niskie dotacje państwowe, że w praktyce skazane były na wegetację. Dodatkowo utrudniano im aprowizację, a piętrono wymagania³⁹.

Przedszkolom zakonnym narzucono konieczność podporządkowania się Zrzeszeniu Katolików Świeckich „Caritas”, pod sankcją upaństwowienia lub zamknięcia. Przykładowo, Wydział Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN) w Warszawie nie wyraził w 1953 r. zgody na funkcjonowanie przedszkola ss. salezjanek w Sokołowie, twierdząc, że jedyną organizacją społeczną uprawnioną do prowadzenia przedszkoli było ZKS „Caritas”, któremu dotąd wspomniane przedszkole nie zostało podporządkowane⁴⁰. Brak podporządkowania „Caritasowi” był bardzo częstym powodem, dla którego wiele zgromadzeń zakonnych utraciło swoje przedszkola, m.in. ss. służebniczki w Strykowie, czy urszulanki w Ozorkowie-Bugaju, których placówki przejęte zostały na rzecz państwa⁴¹. Podobnie postąpiono z przedszkolem prowadzonym przez Zgromadzenie Córek Miłości Bożej w Pabianicach, pozbawiając siostry lokalu przedszkola,

³⁸ Instrukcja z dnia 19 kwietnia 1951 r. w sprawie organizacji przedszkoli, Dz. Urz. M.Ośw. Nr 8, poz. 86.

³⁹ Trudności nasiliły się od 1948 r. Władze zaczęły odmawiać jakiegokolwiek pomocy, blokowały konta bankowe, uniemożliwiały zakup produktów żywnościowych i opału na zimę. W wyniku wprowadzenia ustawy o dobrach „martwej ręki” w 1950 r. i po odebraniu majątku zakonowi placówki wychowawcze pozbawione zostały zaplecza materialnego. Dominik Zamiatąła, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989*. T. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów w latach 1945-1989* (Warszawa: IPN, 2012), s. 292.

⁴⁰ AAN MOśw., sygn. 1479, Jan Domański, kierownik Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie do Ministerstwa Oświaty (poufne), Warszawa, dn. 17 lipca 1953 r., k. 182.

⁴¹ AAN MOśw., sygn. 8674, E. Seniów kierownik Wydziału Oświaty PWRN, Pismo do Ministerstwa Oświaty (tajne), Łódź, wrzesień 1951 r., k. 32.

składającego się z dwóch sal zajęć, umywalni wraz z ubikacjami, szatni, kuchni z magazynem i pomieszczeń na naczynia kuchenne, wszystkich mebli, wyposażenia, naczyń kuchennych, aparatu radiowego, zawartości magazynu spożywczego, biblioteczki dla dzieci, a nawet sprzętu do sprzątan⁴². Siostry, jeżeli było to możliwe, protestowały przeciwko poddaniu swoich przedszkoli ZKŚ „Caritas”, zarzucając przedstawicielom władz, że cała akcja pozbawiona była podstaw prawnych⁴³. Poszkodowanym i okradanym siostronom zakonnym z pomocą spieszyła hierarchia Kościoła, która słała skargi do UdSW: „Przedszkola muszą ustawicznie staczać walkę z „Caritas”, która bez żadnych podstaw chce [je] przejmować (...). „Caritas” posługuje się szantażem i policją”⁴⁴. Komisja Główna Episkopatu Polski zwróciła się pismem do władz państwowych, zarzucając im sterowaną laicyzację wychowania dzieci: „Laicyzacja przedszkoli i świetlic jest programowo przeprowadzana. (...) Przedszkola parafialne i Caritasowe są zamykane, chociaż bardzo często odznaczają się świetną organizacją”⁴⁵.

Siostry nie mogły otwierać placówek wychowania przedszkolnego, nawet po październikowej odwilży 1956 r. Masowo napływające ze strony zgromadzeń zakonnych pisma w sprawie reaktywowania placówek zamkniętych lub przejętych przez państwo w okresie stalinowskim, były lekceważone. Na prośby zgromadzeń zakonnych albo nie odpowiadano pozytywnie, albo w ogóle. Na przykład, Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Duszy Chrystusa Pana w Gdańsku, licząc na złagodzenie antyzakonnego kursu władz państwowych po październikowej odwilży, przesłało do Urzędu do Spraw Wyznań prośbę o udzielenie

⁴² AAN MOśw., sygn. 8674, Jan Maciaszek, Protokół z przejęcia przedszkola prowadzonego przez Zgromadzenie Sióstr Córek Miłości Bożej w Pabianicach, dn. 11 września 1951 r., k. 34-35.

⁴³ AAN MOśw., sygn. 8672, Notatka w sprawie przejęcia zakładów wychowawczych, k. 3.

⁴⁴ Bp Zygmunt Choromański, sekretarz Episkopatu, Pismo Sekretarza Episkopatu, bp. Z. Choromańskiego do dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań a. Bidy, Warszawa 4 lipca 1950 r., za: *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej, Wybór dokumentów*, opr. Hanna Konopka (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998), 66.

⁴⁵ IPN BU, sygn. 0639/8, Stefan Wyszyński, Prymas Polski, kard. Adam Sapieha, Pismo Komisji Głównej Episkopatu Polski do Rządu Rzeczypospolitej Polskiej, Kraków, dn. 22 czerwca 1949 r., k. 48.

zgody na uruchomienie przedszkola. Po upływie pół roku pod ten sam adres słało skargę, że Urząd do tej pory nie udzielił siostrom żadnej odpowiedzi⁴⁶.

Zdarzało się jednak, że terenowe władze oświatowe w jakiś pośredni sposób popierały zgromadzenia zakonne, starające się o prowadzenie przedszkola. W takim wypadku, barierę nie do pokonania stawiał UdSW, krytykując władze oświatowe za wystawianie zgromadzeniom zakonnym pozytywnych opinii, celem ułatwienia im starań o uruchomienie placówki wychowawczej, co uznawane było za postępowanie niezgodne z ogólnie przyjętym kierunkiem polityki wyznaniowej państwa⁴⁷.

Zaskakujące z punktu widzenia praworządności regulacje dotyczące przedszkoli zawierała instrukcja Ministra Oświaty z 1951 r. w sprawie organizacji przedszkoli⁴⁸. W części poświęconej zagadnieniu organizacji przedszkoli, znalazły się zapisy uprawniające wydziały oświaty powiatowych lub miejskich rad narodowych do przejmowania przedszkoli wraz z ich wyposażeniem, co stanowiło naruszenie praw własności organów prowadzących, czy podmiotów będących właścicielami tych placówek. Taki zabór mienia dopuszczało ministerstwo wówczas, gdy wydziały oświaty WRN nie wydały zezwoleń na dalsze prowadzenie przedszkoli. Terenowe wydziały oświatowe powołując się na ministerialne wytyczne przystąpiły zatem do przejmowania placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne. Przykładowo, na podstawie pisma Ministerstwa Oświaty z dn. 28 lutego 1952 r. przejęte zostało w marcu 1952 r. przedszkole w Płocku przy ul. Jachowicza 4, prowadzone przez ss. salezjanki. Zrelacjonowane zostało to w następujący sposób: „Po przeprowadzonej wizytacji zakomunikowano o przejęciu przedszkola na rzecz państwa. Protokół przez kierowniczkę przedszkola został podpisany. Miejsco-

⁴⁶ AAN UdSW, sygn. 32/31, Pismo Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Duszy Chrystusa Pana, Pismo do Ministra Jerzego Sztachelskiego, kierownika UdSW, Gdańsk, dn. 25 maja 1957 r., k. 2.

⁴⁷ AAN UdSW, sygn. 32/31, Leon Piotrowski, kierownik Wydziału do Spraw Wyznań, Pismo do UdSW (poufne), Gdańsk, dn. 26 listopada 1957 r., k. 7.

⁴⁸ Instrukcja z dn. 19 kwietnia 1951 r. w sprawie organizacji przedszkoli, Dz. Urz. MOśw. Nr 8, poz. 86.

wy proboszcz ks. Żak złożył na ręce Komisji protest, motywując, że przedszkole jest placówką parafialną. Zakonnice nie chciały opuścić stanowisk⁴⁹.

Siostry, w miarę swoich możliwości broniły przedszkoli. W Sokołowie Podlaskim np. władze terenowe miały poważne problemy z akcją przejęcia przedszkola zakonnego, ponieważ „było ono okupowane przez zakonnice i podburzone przez nie matki, które utrudniały pracę nowowprowadzonemu personelowi świeckiemu, do tego stopnia, że komisję przejmującą placówkę trzeba było odwołać”⁵⁰.

Nie zmieniło to jednak ogólnej tendencji. Mimo ciągłych protestów, apeli, skarg, zawartych porozumień z rządem, w latach 1944-1964 zamknięto 327 przedszkoli prowadzonych przez zakony żeńskie i 6 prowadzonych przez zakony męskie⁵¹.

KADRA PRZEDSZKOLI ZAKONNYCH

W 1945 r. wśród wychowawczyń przedszkoli ponad 20% stanowił personel zakonny. W latach 1947/48 wzrósł on do 21,6%. Było to powodem zaniepokojenia władz oświatowych, które dążyły do wymiany kadr zakonnych na świeckie. Obowiązujące przepisy oświatowe nie sprzyjały jednak takim posunięciom. Według ustawy z 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych, dyrektorem/kierownikiem lub nauczycielem placówki oświatowo-wychowawczej mógł zostać „nieskazitelny obywatel Polski”, posiadający przepisane kwalifikacje zawodowe i zatwierdzony przez władze oświatowe. W wyjątkowych sytuacjach funkcje te mogła spełniać osoba nieposiadająca obywatelstwa polskiego (art. 6). Władze oświatowe miały prawo zażądać usunięcia dyrektora, kierownika lub nauczyciela, w przypadku, gdy: a) wywierał

⁴⁹ AAN MOśw., sygn. 8674, Sprawozdanie z przejęcia na etat państwowy zakładów opiekuńczo-wychowawczych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne (tajne), 1952 r., k. 100.

⁵⁰ AAN MOśw., sygn. 8674, St. Megiel, kierownik oddziału, Sprawozdanie z sytuacji przejętych placówek opiekuńczo-wychowawczych. Stan na dzień 4 kwietnia 1952 r., k. 210.

⁵¹ Zdaniewicz i Zembrzusi, *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, 214.

na młodzież szkodliwy wpływ pod względem wychowawczym; b) nie przestrzegał obowiązujących przepisów i postanowień statutu szkoły; c) winien był rażącego zaniedbania obowiązków (art. 7).

Terenowe wydziały do spraw wyznań, zasadniczo bez powoływania się na podstawy prawne, po prostu nie wyrażały zgody na zatrudnianie sióstr zakonnych jako wychowawczyń, czy kierowniczek przedszkoli. Problem ten nie ominął nawet placówek ZKŚ „Caritas”. Przypadek taki miał miejsce m.in. w przedszkolu ZKŚ „Caritas” w Jeleniej Górze. Wojewódzki Oddział „Caritas” planował zatrudnić siostry felicjanki i prezentki. Nie otrzymał jednak zgody wojewódzkiego wydziału do spraw wyznań, który proponował w zamian personel świecki. „Caritas” nie chciał jednak personelu świeckiego, skarżąc się na uciążliwą współpracę. Co ciekawe, również terenowe władze oświatowe, tj. Kuratorium Okręgu Szkolnego Wrocławskiego akceptowało decyzję „Caritas”, co do zatrudnienia personelu zakonnego. Ostateczną jednak decyzję pozostawiło UdSW, który zamknął sprawę, kierując do pracy w przedszkolu „Caritas” kadry świeckich pracowników, posiadających długoletni staż pracy⁵².

Siostronom zarzucano również brak odpowiednich kwalifikacji zawodowych. Obowiązująca po wojnie ustawa z 11 marca 1932 r. podawała czas trwania i formy kształcenia wychowawczyń przedszkoli. Został on jednak zmieniony już pod koniec 1945 r. dekretem Prezydium KRN o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym⁵³. Celem „przyśpieszenia likwidacji skutków wojny w zakresie szkolnictwa” Minister Oświaty mógł „tworzyć lub zezwalać na utworzenie szkół i kursów, nie przewidzianych w ustawie z 1932 r. lub skracać czas nauki w szkołach, przewidzianych w tej ustawie” (art. 1). W okresie przejścio-

⁵² AAN UdSW, sygn. 35/188, Pismo z Oddziału Wojewódzkiego ZKŚ „Caritas” do Zarządu Głównego ZKŚ „Caritas”, Wrocław, dn. 7 sierpnia 1959 r., b.p.; AAN UdSW, sygn. 35/188, Odpis pisma KOS we Wrocławiu do ZKŚ „Caritas” we Wrocławiu, b.d., b.p.; AAN UdSW, sygn. 35/188, Pismo ZG ZKŚ „Caritas” do UdSW w Warszawie, Warszawa, dn. 13 sierpnia 1959 r., b.p.; AAN UdSW, sygn. 35/188, Pismo PWRN we Wrocławiu do UdSW w Warszawie, Wrocław, dn. 28 sierpnia 1959 r., b.p.

⁵³ Dekret z dnia 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym, Dz. U. z 1946 r. Nr 2, poz. 9. Został on wydany na podstawie ustawy z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy, Dz. U. RP Nr 1, poz. 1.

wym – nie dłuższym jednak niż sześć lat od dnia wejścia w życie dekretu – w charakterze wychowawczyń przedszkoli powoływane mogły być osoby, nieposiadające kwalifikacji zawodowych (art. 4). Dodać należy, że w roku szkolnym 1948/49 na ogólną liczbę 7 880 wychowawczyń przedszkoli liczba osób z niepełnymi kwalifikacjami i bez kwalifikacji sięgała 64,7%, w tym w miastach 53%, a na wsi 77%⁵⁴. Od pracy z dziećmi przedszkolnymi odsuwano jednak nawet wykwalifikowane siostry zakonne, a na ich miejsce zatrudniano personel świecki bez kwalifikacji. Obecność sióstr kłóciła się bowiem z założeniami „światopoglądu naukowego”⁵⁵. Na uwagę zasługuje fakt, że siostrą już pod koniec lat czterdziestych władze oświatowe w praktyce zabraniały zdobywania i podnoszenia wymaganych kwalifikacji pedagogicznych. Z racji przynależności do zgromadzeń zakonnych nie były dopuszczane do egzaminów końcowych, choć żadne przepisy prawne nie stawiały takich barier⁵⁶.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych odnotowało, że z 1 816 placówek oświatowo-wychowawczych różnego typu zatrudniających siostry zakonne⁵⁷, pod koniec lat sześćdziesiątych pozostało już tylko 9⁵⁸.

KRES PRZEDSZKOLI ZAKONNYCH

W związku z ograniczaniem obecności zgromadzeń zakonnych w przestrzeni oświatowo-wychowawczej, wyższe przełożone żeńskich zgromadzeń zakonnych podjęły konsultacje międzyzakonne, w ramach tzw. sekcji szkolno-wychowawczej. Organizowano m.in. pomoc

⁵⁴ Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, 41.

⁵⁵ AAN UdSW, sygn. 10/124, Władysław Gdula, kierownik Referatu ds. Wyznań PWRN, Pismo do UdSW, Katowice, dn. 5 listopada 1951 r., k. 5-6.

⁵⁶ AAN UdSW, sygn. 10/124, Pismo ss. Karmelitanek od Dzieciątka Jezus do UdSW, Sosnowiec, dn. 11 września 1951 r., k. 7.

⁵⁷ Dane dot. okresu przedwojennego.

⁵⁸ IPN BU 03264/779, MSW Departament IV, Zakony żeńskie w Polsce (tajne), Warszawa, luty 1969 r., s. 6.

prawną dla kierowniczek przedszkoli i siostr pełniących obowiązki wychowawczyń⁵⁹.

Ani konsolidowanie sił zgromadzeń zakonnych w Polsce, ani bój o przedszkola zakonne toczony przez hierarchię Kościoła z państwem nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Kres przedszkolom zakonnym położyła ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 r. Po wejściu w życie tej ustawy decyzje o zamknięciu przedszkoli zakonnych wydawane były na podstawie jej art. 2, który stanowił, że szkoły i placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi, a nauczanie i wychowanie w tych instytucjach ma charakter świecki⁶⁰.

Do Ministerstwa Oświaty ze strony zgromadzeń zakonnych masowo napływały odwołania od decyzji likwidacji i/lub przejęcia przedszkoli. Przełożone zakonne powoływały się na ratyfikowaną przez rząd PRL konwencję w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty⁶¹. W myśl jej postanowień, oprócz państwowych przedszkoli działać mogły również „inne”, niepaństwowe placówki oświatowo-wychowawcze. Nie było zatem przeszkód, by reaktywować zamykane przez państwo przedszkola zakonne i zakładać nowe. Przełożone zakonne dopominały się ponadto o zwolnienie przedszkoli prowadzonych przez zgromadzenia zakonne z nakładanego na nie obowiązku świeckości w nauczaniu i wychowaniu, gdyż placówki te miały mieć charakter wyznaniowy. Interwencje te okazały się również bezskuteczne. Przedszkola zakonne – mimo braku przeszkód prawnych – faktycznie nie mogły być prowadzone⁶².

⁵⁹ Adela Łączka, *Wspomnienia o współpracy międzyzakonnej zgromadzeń zakonnych żeńskich w Polsce po II wojnie światowej do 1960 r.*, t. 2 (Warszawa: b.w. mps, 1986), 122-123.

⁶⁰ Więcej zob. Środa, „Proces likwidacji,” 309.

⁶¹ Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r., Dz. U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268; Oświadczenie Rządowe z dnia 16 października 1964 r. w sprawie ratyfikacji przez Polskę Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzonej w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r., Dz. U. Nr 40, poz. 269.

⁶² Por. AAN MOśw, sygn. 8671, Zgromadzenie Sióstr Św. Elżbiety, Pismo do Ministra Oświaty Władysława Tułodzieckiego, Toruń, dn. 31 maja 1965 r., k. 24.

BIBLIOGRAFIA

- 17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, opr. Hanna Konopka. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998.
- Bobrowska-Nowak, Wanda. *Historia wychowania przedszkolnego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1983.
- Graniewska, Danuta. *Żłobki i przedszkola w PRL*. Warszawa: Wydawnictwa Związkowe Centralnej Rady Związków Zawodowych, 1971.
- Kaczmarek, Ewa. *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945-56*. Warszawa: VIZJA Press & IT Sp. z o.o., 2007.
- Kupczewska, Jadwiga. „Likwidacja przedszkoli zakonnych w Małopolsce w świetle materiałów służb bezpieczeństwa z 1962 r.,” w: *Zakony żeńskie w PRL. Studia i materiały do historii najnowszej żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce*, red. Agata Mirek. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008.
- Łączka, Adela. *Wspomnienia o współpracy międzyzakonnej zgromadzeń zakonnych żeńskich w Polsce po II wojnie światowej do 1960 r.*, t. 2. Warszawa: b.w. mps, 1986.
- Mezglewski, Artur, Henryk Misztal, i Piotr Stanisław. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2011.
- Mezglewski, Artur. „Ograniczanie przez władze państwowe działalności szkolnictwa wyznaniowego w latach 1948-1964 jako przejaw instrumentalizacji prawa na poziomach jego stanowienia i stosowania.” W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, i Marta Ordon, 235-262. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Mirek, Agata. „Przystosowanie i opór żeńskich zgromadzeń zakonnych wobec władz komunistycznych w Polsce. Zarys problemu.” *Studia z Prawa Wyznaniowego* 15 (2012): 217-233.
- Misztal, Henryk. *Polskie prawo wyznaniowe. Rys historyczny*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1996.
- Misztal, Henryk, i Artur Mezglewski. „Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań.” W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, i Marta Ordon, 33-70. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych*, red. Marian Fąka. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1978.

- Placówki wychowania przedszkolnego w świetle przepisów*, red. Jadwiga Sławecka. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1966.
- Szymański, Andrzej. *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publiczno-prawnej w latach 1944-1965. Studium historyczno-prawne*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2010.
- Środa, Paweł. „Proces likwidacji kościelnych placówek opiekuńczo-wychowawczych w Polsce w latach 1946-1965.” *Studia z Prawa Wyznaniowego* 11 (2008): 293-320.
- Woźnicka, Zofia. *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1972.
- Zamiatała, Dominik. *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945-1950*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000.
- Zamiatała, Dominik. *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989. T. 2: Działalność duszpasterska i społeczna zakonów w latach 1945-1989*. Warszawa: IPN, 2012.
- Zdaniewicz, Witold, i Tadeusz Zembrzuski. *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*. Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2000.
- Żaryn, Jan. *Dzieje Kościoła katolickiego (1944-1989)*. Warszawa: Instytut Historii PAN i Wydawnictwo Neriton, 2003.

KINDERGARTENS AND NURSERIES IN THE LIGHT OF EDUCATION LAW
IN POLAND BETWEEN 1945 AND 1961

Summary

Polish communist authorities of the People's Republic sought to secularization of education system, starting from the lowest level of education, namely kindergartens. As part of the anti-Church state religious policy, kindergartens run by female religious congregations were gradually eliminated in the first two postwar decades. Restricting independent of the ruling ideology entities that had been contributing up to that moment to preschool education institutions, resulted, in an undemocratic, totalitarian political system, in the monopoly of the state on organizing, conducting and supervising the institutions of preschool education, which would encourage more effective

indoctrination of pupils. The education law became one of the instruments to implement the objective. Although until 1961 a pre-war educational Act of 1932 officially was still in force, in practice since the forties the state began to move religious congregations away from responsibility of raising a child of a preschool age. This phenomenon was not stopped by protests of superiors from religious congregation and hierarchy of the Church who claimed that the Polish government ratified international convention against discrimination in education, according to which, apart from state-run kindergartens there could also be “other” non-state educational institutions. Despite the absence of legal obstacles, religious congregations could not revive the business of conducting pre-school education.

Tłumaczenie: Anna Sieradzka-Wawryszczuk

Key words: kindergartens, nurseries, pre-school education, Polish People’s Republic, female religious congregations, education law, the Ministry of Education, anti-religious activities, communist regime, repression against religious orders

Słowa kluczowe: przedszkola, ochronki, wychowanie przedszkolne, Polska Rzeczpospolita Ludowa, żeńskie zgromadzenia zakonne, prawo oświatowe, Ministerstwo Oświaty, reżim komunistyczny, ograniczenia wolności religijnej w PRL, zgromadzenia zakonne w PRL